

Riflemen researchers in discovering of idea bases, main directions and subject range of Riflemen literature – prose, poetry and journalism, activity of publishers, press, subject directions of Riflemen imitative art, theater, musical creativity and its main direction – Riflemen song are displayed in the article too.

Key words: *Ukrainian Sich Riflemen, historiography, cultural and artistic work, Ukraine, World War I, revolution, Ukrainian intellectuals.*

УДК 94(47+57)“1920/1930”

Н. І. Земзюліна

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ СРСР КРІЗЬ ПРИЗМУ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ДОБРОВІЛЬНИХ ТОВАРИСТВ У 1920–30-х рр.

У статті йдеться про шляхи та методи розбудова громадянського суспільства в СРСР. Розраховуючи на закріплення своєї влади, більшовики шляхом залучення населення до активної громадської роботи створювали ілюзію політичного плюралізму, надійно зміцнюючи таким чином єдину однопартійну систему. Невдовзі, диктатура однієї партії не лише ліквідувала будь-яку політичну альтернативу, а й поставила під свій ідеологічний контроль інші об'єднання громадян, зокрема, масові громадські організації, добровільні товариства та суспільні рухи – знищивши тим самим зародки громадянського суспільства. Світова спільнота, особливо в своїй пролетарській частині, доволі ілюзорно сприймала державницькі процеси в СРСР. Констатуючи велику активність радянських громадських організацій на міжнародній арені, створювався міф про соціальну та правову домінанту трудящихся.

Ключові слова: міжнародний імідж, добровільні товариства, тотальний контроль держави, світовий революційний рух.

Постановка проблеми. Говорячи про розбудову громадянського суспільства в незалежній Україні, ми намагаємось провести певні історичні паралелі, шукаємо позитивний досвід у власному історичному минулому. Громадські організації та добровільні товариства радянської України пройшли тривалий шлях становлення та формування своєї діяльності. У соціальному значенні, всі законодавчі ініціативи зводилися лише до забезпечення через об'єднання повної реалізації надмірних можливостей робітничо-селянських мас. У політичному – наявність відповідних нормативних актів, забезпечувала тотальний контроль з боку держави відносно членства, статутних положень та сфери діяльності існуючих організацій.

Право на об'єднання громадян (за більшовицькою термінологією – трудящих) у різного роду організації було дозволено в Конституції радянської України 1919 р., там вказувалось, що «з метою забезпечення за трудящими дійсної свободи спілок, УСРР, зламавши економічну і політичну владу експлуататорів, надає робітникам та найбіднішим селянам можливість для їхнього тісного об'єднання» [1]. На XIII з'їзді РКП(б) у травні 1924 р. відмічалося, що «країна знаходиться у цілком новій смузі суспільного розвитку», що у зв'язку з цим «народився новий тип організації – добровільні організації, організації громадської ініціативи» [2]. Проте, якими були шляхи реалізації задекларованих політичних свобод, чи так і залишилися вони на папері спробуємо дослідити в даній публікації.

Мета публікації прослідкувати методи, засоби формування позитивного іміджу радянської системи державного управління на міжнародній арені. З'ясувати, як радянський соціум ідентифікував себе з загальнолюдськими цінностями, якими були механізми реалізації радянського громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія питання різноманітна, але практично не містить узагальнюючих досліджень за напрямками діяльності громадських організацій. Після проголошення Україною незалежності кількість праць, в яких дослідники торкалися проблем соціальних та громадсько-політичних процесів в УСРР, зростає. Значний доробок у дослідження даного питання належить В. Даниленку, Г. Касьянову, С. Кульчицькому. У своїй спільній праці «Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки» вони приходять до висновку, що запровадження тотального контролю держави спричинило прихід до влади й існування суспільних структур, зацікавлених у соціальній та ідеологічній одноманітності [3]. Автори також підкреслюють, що постійно втручаючись у громадське життя інтелігенції,

визначаючи їм «соціальне замовлення, стежачи за кожним їх кроком і супроводжуючи все це фізичними та моральними репресіями, Компартія винищувала таким чином культурний генофонд українського народу [3, 324]. Ґрунтовний аналіз становища української інтелігенції та її громадських об'єднань у період формування тоталітарної системи, містить публікація Ю. Неженцева «Громадські організації інтелігенції 20–30-х років: трагедія, доля» [4]. Визначальні фактори впливу на соціальну та етнічну структуру населення УСРР масових громадських організацій та добровільних товариств висвітлює праця М. Журби «Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20–30-х рр. ХХ ст.)». У своєму дослідженні автор стверджує, що з кінця 1920-х рр. в українському селі не було жодної соціальної чи національної групи, яка б знаходилася за межами діючих добровільних об'єднань [5]. У 90-х роках посилюється інтерес до суспільних відносин у міжвоєнний період з боку зарубіжних істориків. Вивчення питань суспільних відносин є невід'ємними складовими праць з історії першої третини ХХ ст. [6–9].

Виклад основного матеріалу. До запровадження непу в Україні, значна частина інтелігенції не брала в участі в суспільній розбудові. Як вже згадувалося, багато її представників після поразки у визвольних змаганнях емігрувало за кордон, ще більше було скомпрометовано участю у цих змаганнях, значна частина принципово відмовилася співпрацювати з більшовиками. Але наслідком декларації так званих непиських свобод, оголошення амністії колишнім повстанцям та іншим політичним супротивникам більшовицького режиму було те, що значна частина інтелігенції, яка емігрувала, вирішила повернутися на Україну, сподіваючись не лише на економічну, а й політичну лібералізацію. Розгорнувся так званий «зміновіхівський рух», який стимулювався тим, що у республіці в цей час проводилася політика українізації [10, 82]. Про масштаби цього руху свідчать хоча б такі дані: в 1922 р. тільки з Польщі до України було репатрійовано 80 тис. осіб, у тому числі тисячі представників української інтелігенції [11, 54].

Партія більшовиків всіляко схвалювала громадську активність – наявний матеріал дає право стверджувати, що однією з причин були таємні операції КП(б)У, спрямовані на розкол української еміграції. Ці політичні процеси мали трагічні наслідки для українського народу. Вони на довгі десятиліття сформували образ заклятого класового ворога – українського буржуазного націоналіста в подібності інтелігента і фактично санкціонував винищення інтелектуальної еліти нації.

Якщо інтереси членів товариств творчої інтелігенції знаходилися здебільшого у духовній сфері і були позбавлені державної підтримки, то діяльність інших добровільних об'єднань, навпаки, була ініційована владою і протікала чи у сфері так званого соціального забезпечення, чи у фарватері світового комуністичного руху. Ледь існуюча на той час система державного забезпечення не могла охопити всі верстви суспільства. Тому, більшовики дозволили створення громадських організацій, метою діяльності яких стала, на перший погляд, доброчинна матеріальна допомога найбільш зубожілим групам населення та окремим громадянам. Передбачалося створення двох типів товариств – товариств взаємодопомоги та допомоги (ТОВ). Перші організовувалися серед ремісників, сільськогосподарських кооперативів і т.п., а другі – об'єднували навколо себе різні декласовані елементи.

Довгий час до когорта культурно-просвітницьких об'єднань відносилися організації, які працювали у зовсім іншому соціально-політичному напрямі. Їх діяльність безпосередньо була пов'язана із так званим світовим революційним рухом. Так, у перші роки досліджуваного періоду почали роботу Всеукраїнське товариство сприяння жертвам інтервенції, Всеукраїнське товариство взаємодопомоги політемігрантів, Міжнародна організація допомоги борцям революції. В республіці діяв відділ Всесоюзного товариства політкаторжан та переселенців, а в Харкові – філія Всесоюзного товариства старих більшовиків. Особливе політично-ідеологічне забарвлення в тодішньому українському суспільстві надавалося «Товариству допомоги борцям революції», або МОДРУ. Ця громадська організація теж внесла свій помітний вклад не лише у зміну соціально-економічних структур республіки, а й сприяла зміні світогляду її громадян.

«Товариство старих більшовиків і підпільників» виступило з ініціативою про створення в СРСР організації, яка б займалася наданням матеріальної і моральної допомоги революціонерам за кордоном. Ідею підтримали Комінтерн і ЦК ВКП(б) і 30 листопада 1922 р. на

IV конгресі Комінтерну були ухвалені основні засади діяльності МОДРу, які, головним чином, зводилися до: а) інтернаціонального виховання трудящих мас, і б) забезпечення надходжень грошових засобів для допомоги борцям революції [12].

МОДР УРСР було засновано 18 березня 1923 р. (це не випадково, 18 березня – день Паризької комуни). В той час, коли з України до різних країн світу, рятуючись від більшовицької сваволі, тікає багато людей, на МОДР покладаються функції по наданню допомоги іноземним особам – в основному членам компартій, які шукають притулок внаслідок своєї політичної діяльності у країнах капіталістичного світу.

Ліквідувавши «Товариство взаємодопомоги політемігрантів», яке проіснувало до грудня 1923 р., ЦК МОДРу утворив спеціальний Комітет по справам політемігрантів, визначивши тим самим один з головних об'єктів своєї діяльності. Відділи комітету були відкриті у Москві, Ленінграді, Мінську та Одесі. У деяких містах СРСР були призначені уповноважені, які займалися питаннями політеміграції. Серед міст України, це – Київ, Харків (на поч. 1925 р. тут теж було створено відповідний комітет при ЦК МОДР УССР), Дніпропетровськ, Полтава та Вінниця. Разом з цим відкриваються спеціальні будинки для розміщення політемігрантів. На початок 1926 р. таких будинків було 37 [13, 179].

За сім місяців 1925 р. в Україну прибуло 207 політемігрантів та 78 членів їх сімей. Протягом 1926 р. з Польщі прибуло 108 чол., Румунії – 29, Чехословаччини – 51, Болгарії – 7, Естонії – 1, Венгрії – 1, Сербії – 1, Турції – 1. За соціальним складом втікачі поділилися так: робітники – 59 чол., селяни – 40, службовці – 34. Характерно, що серед втікачів повністю відсутня така соціальна група як інтелігенція [14, 7].

Ще в лютому 1924 р. ЦК РКП(б) прийняв постанову «Про допомогу політемігрантам». Керуючись даною постановою, ЦК МОДР направив мопрівським комітетам на місцях спеціальний циркуляр «Про політичних емігрантів», де вимагалось надавати матеріальну та медичну допомогу, займатися питаннями їхнього працевлаштування, щоб «зберегти майбутніх бійців для братніх компартій». В результаті, всі політемігранти забезпечувалися квартирами, більшість з них працювали на заводах і фабриках України за своїм фахом. Протягом 1927 р. МОДР надав допомогу 78 тис. родинам політемігрантів та 65 тис. політв'язням на загальну суму 900 тис. доларів [11]. Лише за 1932 р., коли селяни вмирали від голоду, політемігранти в Україні одержали майже 50 тис. крб. допомоги. В цей час фонд допомоги організації у всесоюзному масштабі складав 3 млн. 332 тис. крб. За 11 років (1923–1933 рр.) МОДР зібрав з населення СРСР 11,8 млн. крб. [15, 73].

Існувала ще одна категорія учасників міжнародного революційного руху. Ними були особи, котрі за революційну діяльність та за зв'язки з комуністами отримали на своїй батьківщині чималі строки тюремного ув'язнення. Намагаючись використати становище цих нещасних у поширенні комуністичних ідей за межами СРСР, більшовики, повели гучну кампанію у підтримку останніх, оголосивши їх в'язнями міжнародного капіталу. МОДРу, в свою чергу, доручалося взяти шефство над в'язнями де перебувають політичні в'язні. Так, Українська організація МОДРу у 1926 р. шефствувала над 20 в'язнями за кордоном. Через чотири роки, в умовах тотального ударництва та соцзмагання, МОДР України вже шефствував над 110 в'язнями Німеччини, Польщі, Румунії, Болгарії, Італії, Франції, Америки та ін. [11]

Не ведучи своєї сумної статистики емігрувавших з СРСР чи померлих від голоду дітей, більшовики, в обличчі МОДРу, вели точні підрахунки порушень прав людини у країнах капіталу. Протягом 1927 р. МОДР зареєстрував 220 тис. засуджень та вбивств революціонерів, 318 тис. поранень та побиття, 370 тис. випадків арештів. Також, у цьому році, було проведено кампанію усиновлення дітей вбитих революціонерів пролетарями різних країн [11]. Не без допомоги та на гроші СРСР, модрорганізації існували й безпосередньо у країнах капіталістичного світу. Так, на поч. 1923 р. у Німеччині діяло 760 комітетів МОДРу, Франції – 142 комітети, Італії – 46, Югославії – 45, Румунії – 21, Австрії – 16 та ін. Загальна кількість закордонних членів МОДРу становила 400 тис. осіб [16].

Своєрідну нішу у громадсько-політичній структурі суспільства займало Всеукраїнське товариство культурних зв'язків із закордоном (ВУТКЗ). Метою товариства, як стверджує радянська історіографія, було ознайомлення народів світу з освідом та досягненнями СРСР, зокрема, УСРР у галузі індустріалізації, колективізації, науки та культури. Проте сьогодні, на

основі окремих архівних матеріалів, можна стверджувати, що товариство мало й іншу мету – реалізація за кордоном мистецьких цінностей. Детальні звіти реалізованих духовних скарбів українського та інших народів більшовицької імперії доводять, що замовником цієї торгівлі був радянський уряд. В рамках товариства працювали чотири сектори – виставок, преси, книгообміну та організаційний сектор, а також секції – індустріальна, сільськогосподарська, просвіти, літератури та мистецтва, медична, студентська та секція «мову – в маси».

В 1929–1930 рр. товариством було організовано в Ризі, Гданську, Стокгольмі, Осло, Берліні ряд художніх виставок. В 1930 р. виставочна секція товариства представила на Міжнародній виставці у Венеції 34 експонати з України; на виставці радянської графіки в Лондоні – 30 робіт, на виставці гравюри у Філадельфії – 10, Чикаго – 15, Празі – 63 роботи. По лінії товариства в 1929–1930 рр. в Києві, Одесі, Харкові було проведено фестиваль японського та голландського кіномистецтва [17, 478]. Сектор преси товариства, теж, намагався через засоби масової інформації зарубіжних країн створити певну ілюзію щасливої радянської дійсності. В 1930 р. сектор переслав в органи преси Німеччини, Чехословаччини, Франції, Туреччини, Італії, Канади, Австрії та інших країн майже 100 подібних статей. Також, протягом 1930 р. вийшло 10 номерів «Хроніки із УСРР» на німецькій, англійській, французькій мовах. Секція книгообміну в цьому ж році відправила за кордон 7 тис. 245 книг, а отримала – 28 тис. 424 примірники [14, 179].

Паралельно із вищезгаданими організаціями, в Україні відтворюють свою діяльність й деякі дореволюційні громадські організації, зокрема, Українське Товариство Червоного Хреста (УЧХ). Прикметно, що уроки національно-визвольних змагань українські громадсько-політичні діячі теж приділяли багато уваги роботі УЧХ. Так, І. Огієнко був одним із фундаторів місцевих відділів цієї добровільної організації. З приходом більшовиків до влади «буржуазна» організація, якою вважався Червоний Хрест, пролетарській країні стала не потрібна. І тільки проблема голоду 1921–1922 рр. змусила більшовицьких лідерів вернути його з небуття.

Діяльність товариства складалася з таких основних засад: медично-санітарної та медикаментної допомоги населенню в місті й на селі, допомоги дітям, допомоги потерпілим від різних стихійних бід, військово-санітарної допомоги. Разом з цим, як і інші громадські об'єднання, Червоний Хрест України (УЧХ) прагнув до збільшення кількості своїх членів та до максимального забезпечення грошових надходжень у фонд організації. У всіх губерніях з'явилися управління уповноважених Українського Червоного Хреста. Певне поліпшення матеріальної бази червонохресних організацій України припадає на 1926–1927 рр. До складу товариства в цей час входили 569 здравоохоронних установ у місті й на селі. Так на Поділлі, в розпорядженні управління УЧХ в квітні 1925 р. було 24 амбулаторії, 7 зуболікарняних кабінетів, 30 аптек, 7 магазинів «Санітарія та гігієна», консультація для грудних дітей та вагітних жінок, акушерська консультація, дитяча консультація для безпритульних у Проскурові. У розпорядженні Вінницького окружного комітету Червоного Хреста були аптека, літній сад, город лікарських рослин, кінотеатр «Червоні зорі», магазин «Санітарія та гігієна» та миловарний завод у Вінниці [19, 65]. УЧХ Південно-Західної залізниці мав такі постійні установи: 1 поліклініку, 2 амбулаторії, 4 зуболікарняних кабінети, 3 літніх дитячих санаторії, 1 дитсадок, 2 лазні, 1 пральню, 6 готелів, 2 напівплатні їдальні.

Велику допомогу через свої заклади Червоний Хрест надавав сільському населенню, особливо організації санітарного огляду дітей дошкільного віку, школярів, брали участь через свої амбулаторії в щепленнях віспи, задіювали населення у будівництві лазень, криниць, дитячих майданчиків та інших заходах. Проведення оздоровчих, профілактичних та санітарно-гігієнічних заходів сприяло зростанню авторитету Червоного Хреста, про що свідчить постійний зріст його членів. На початок літа 1927 р. товариство вже нараховувало близько 500 тис. чол., з яких 30% становили жінки. За соціальним положенням члени УЧХ розподілилися таким чином: робітники – 35%, селяни – 47%, службовці та інтелігенція (в більшості медичний персонал) – 18% [15, 20].

Цікавим видається факт, що саме товариству УЧХ, зокрема, місцевим його відділам було доручено розгорнути роботу по формуванню громадської думки проти прогульників та злісних порушників трудової дисципліни. ЦК УЧХ закликав членів товариства допомогти господарським, партійним, профспілковим та радянським організаціям промислових центрів

провести кампанію по поверненню робітників на підприємства. Справа в тому, що багато робітників, сподіваючись на краще життя під впливом Непу, повернулися до сільськогосподарського виробництва. Це свідчення певної довіри населення до товариства УЧХ, чим і скористалися керівники пропагандистських заходів.

Висновки. Отже, у перше десятиліття більшовицької влади в Україні добровільні, на перший погляд, громадські об'єднання стали одним із символів комуністичного режиму. Першочергове завдання новоспечених організацій було єдине – залучити до своїх лав максимальну кількість нових членів. Мова йшла про методи керівництва широкими безпартійними масами, залучення їх до так званого соціалістичного будівництва. Невдовзі фактично кожен громадянин активної частини населення був членом одного чи нерідко декількох громадських об'єднань. Керівники більшовицької партії всіляко підтримували ці процеси і надавали їм важливого державного значення. Наприклад, В. Ленін вважав масові організації установами, через які здійснюється диктатура класу. Й. Сталін, неодноразово підкреслював, що «існування масових організацій конче потрібне та занадто важливе, бо без них керувати країною було б абсолютно неможливо». Показово, що контроль за діяльністю масових громадських організацій та добровільних товариств республіки спочатку здійснював НКВС, а також окружні та районні адміністративні відділи виконкомів.

В 1926 р. при окружних адміністративних відділах були створені спеціальні комісії, а при НКВС – Центральна міжвідомча комісія по справам товариств і спілок. З середини 1920-х рр. в Україні діяло вже більше двох десятків масових громадських організацій та добровільних товариств. Переважну більшість членів вищезазначених, абсолютно політизованих організацій становили робітники та селяни. Засліплені більшовицькою демагогією та пропагандою, вони здебільшого й гадки не мали про те, яка справжня роль відведена тій чи іншій організації у системі нової влади. Розраховуючи на закріплення своєї влади в Україні більшовики шляхом залучення населення до активної громадської роботи створювали ілюзію політичного плюралізму, надійно зміцнюючи таким чином імідж побороників соціальної рівності та правової домінанти.

Список використаної літератури

1. История Советской Конституции / в документах. 1917–1956. – М. : Изд. АН СССР, 1957. – 590 с.
2. Организационный отчет Центрального Комитета XIII съезда РКП(б). Май 1924 года. Стенограф. отчет. – М. : Госполитиздат, 1963. – 681 с.
3. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. – К. : Либідь, 1991. – 344 с.
4. Неженцев Ю. Громадські організації інтелігенції 20–30-х років: трагедія долі / Ю. Неженцев // Рідна школа. – 1991. – № 11. – С. 36–40.
5. Журба М. А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20 – 30-х рр. XX ст.) / М. А. Журба. – К. : Науковий світ, 2002. – 499 с.
6. Конквест Р. Жнива скорботи : Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест. – К. : Либідь, 1993. – 384 с.
7. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. / Б. Кравченко. – К. : Основи, 1997. – 423 с.
8. Хостінг Д. История Советского союза. 1917–1991 / Д. Хостінг. – М. : Республика, 1995.
9. Верт Н. История Советского государства. 1900–1991 / Н. Верт. – 2-е изд. – М. : Прогресс-Академия ; Весь мир, 1995. – 544 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. П-29, оп. 1, спр. 172, 420 арк.
11. Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-і роки) / Г. В. Касьянов, В. М. Даниленко. – К. : Наук. думка, 1991. – 96 с.
12. ЦДАВО України, ф. П-29, оп. 1, спр. 267, 341 арк.
13. Львунин Ю. А. Борьба компартии за укрепление интернациональных связей рабочего класса СССР (1924–1928 гг.) / Ю. А. Львунин. – М. : Изд. Московского ун-та, 1975. – 205 с.
14. Другий Всеукраїнський з'їзд МОПРу. (Доповідь генерального секретаря Виконкому МОПРу тов. Шмідта) // Комуніст. – 1928. – 7 березня. – С. 7.
15. Іваненко В. В. З досвіду діяльності української організації МОДР по зміцненню інтернаціональних зв'язків з трудящими зарубіжних країн (1933–1937 рр.) / В. В. Іваненко // Український історичний журнал. – 1972. – № 11. – С. 71–76.
16. Работа за три года // Коммунист. – 1926. – 18 марта. – С. 9.
17. Культурне будівництво в Українській РСР: Важливіші рішення Комуністичної партії і рад. уряду 1917–1959 рр. : зб. документів : у 2 т. – Т. 1: 1917 – червень 1941 / упоряд. : З. І. Зобіна, Г. О. Кравченко [та ін.]. – К. : Держполітвидав УРСР, 1959. – 883 с.

18. Кушнір Є. А. Радянський Червоний Хрест / Є. А. Кушнір. – Х. : Мед. вид-во, 1934. – 62 с.
19. Давидюк А. Т. Діяльність управління уповноваженого Українського Червоного Хреста на Поділлі (1922–1925) / А. Т. Давидюк // Тези доповідей тринадцятої Вінницької обласної історико–краєзнавчої конф. – Вінниця, 1994. – С. 65.

Одержано редакцією 2.12.2014

Прийнято до публікації 25.12.2014

Аннотация. Земзюлина Н.И. *Деятельность общественных организаций и добровольных обществ, как средство формирования позитивного международного имиджа СССР в 1920–30-х гг.* В статье речь идет о путях и методах развития гражданского общества в СССР. Рассчитывая на закрепления своей власти большевики путем привлечения населения к активной общественной работе создавали иллюзию политического плюрализма, надежно укрепляя таким образом единую однопартийную систему. Вскоре, диктатура одной партии не только перечеркнула наличие любой политической альтернативной силы, но и поставила под свой идеологический контроль другие объединения граждан, в частности, массовые общественные организации, добровольные общества и общественные движения - уничтожив тем самым зародыши гражданского общества. Мировое сообщество, особенно в своей пролетарской части, достаточно иллюзорно воспринимала государственные процессы в СССР. Констатируя большую активность советских общественных организаций на международной арене, создавался миф о социальной и правовой доминанте трудящихся.

Ключевые слова: международный имидж, добровольные общества, тотальный контроль государства, мировое революционное движение.

Summary Zemzyulina N. *Formation of positive international image of USSR in terms of public organizations' and volunteer associations' activity in 1920–1930.* The article deals with methods and ways of civil society development in USSR. Bolsheviks was trying to consolidate on the territory of Ukraine by attracting people to active civil works and creating illusion of political pluralism while strengthening the only single-party system. Later, the dictatorship of one party not only shut down any political alternative force but also put under its ideological control other civil organizations, in particular mass civil organizations, volunteer associations and civil movements – destroying any ideas of civil society. International society, especially in its proletarian part, apprehended governmental processes in USSR very illusively. The myth about social and legal domination of workers was created due to the big number of active soviet civil organizations on international arena.

Key words: international image, volunteer associations, total governmental control, international revolutionary movement.

УДК 94 (477)“1941/1944”

А. П. Іржавська

ФІЗИЧНИЙ ТЕРОР НА ЧЕРКАЩИНІ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)

У статті досліджується проблема застосування нацистами політики фізичного терору на території Черкащини в окупаційний період 1941–1944 рр.; розкривається суть, форми та наслідки фізичного терору по відношенню до населення окупованих територій.

Ключові слова: фізичний терор, Друга світова війна, окупація, Черкащина.

Постановка проблеми. Однією з найпомітніших ознак суттєвих змін у суспільній свідомості став величезний інтерес до історії, і передовсім, до її складних, трагічних сторінок. Такими є й роки Другої світової війни – роки трагічні і героїчні. У період панування нацистського окупаційного режиму на території України стала особливо зрозумілою значимість загальнонаціональних, загальнодемократичних та загальнолюдських цінностей, отже, саме тих принципів суспільного життя, які є пріоритетними в наш час.

Мета даної публікації полягає у дослідженні суті, форм та наслідків фізичного терору на Черкащині в період нацистської окупації, який здійснювався як шляхом прямого знищення великої кількості людей, так і в прихованих формах, за яких цілеспрямовано створювалися такі життєві умови, котрі спричиняли повне або часткове фізичне винищення населення.